

PREBIVALSTVO MESTA ORMOŽ V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Prispevek predstavlja podobo mesta, meščane in njihovo jezikovno strukturo. V nadaljevanju so zapisani takratni gospodarji in sovražniki mesta.

Mesto in meščani

Mesto Ormož si je izoblikovalo svojo samoupravo že v 14. stoletju in je spadalo v skupino tako imenovanih zasebnih mest, ki so jim gospodarili zemljiški gospodje tistega gospostva, na ozemlju katerega je mesto bilo. Taka mesta imenujemo tudi patrimonialna mesta v nasprotju z deželnoknežjimi mesti, katerih gospodar je bil sam deželni vladar. Kakor vsa mesta na Štajerskem je bil tudi Ormož mesto obrtnikov, ki so se preživljali z delom svojih rok in prodajali svoje izdelke vsak dan v svojih delavnicah ter na tedenskih in letnih sejmih. Obenem so se meščani delno ukvarjali tudi s kmetijstvom; skoraj vsak je imel po eno ali dve kravi, nekaj svinj, nekateri pa celo konje. Precej meščanov je imelo vinograde v bližnji ali daljni okolici Ormoža. Od pridelka so dajali vinsko desetino fevdnemu gospodarju vinogradniških zemljišč.

Iz leta 1542 je ohranjen podroben popis ormoških meščanov in njihovega premičnega in nepremičnega imetja. Ta seznam je bil narejen v zvezi z razpisom posebnega davka za vojno proti Turkom. Ormož je bil tedaj skromno mestece, štel je komaj 30 meščanskih hiš. Poleg tega je spadala k mestu mitnica (kot zgradba), kjer je grajska gosposka pobirala davek od vsega, kar so v mesto prinesli ali pripeljali naprodaj. Popis, kakor tudi urbar iz leta 1486, omenja kopalnico (*Badstube*), ki je pripadala mestu. V seznamu ni pri vseh meščanih naveden poklic, zato tudi naslednji podatki niso popolni. V mestu so živeli in delovali trije krojači, en lončar,

dva čevljarja, trije mesarji, dva tesarja, en mlinar, en pek in dva prodajalca soli. Sedem meščanov je imelo skupno 14 konj, po večini po dva konja; 20 meščanov je imelo skupno 48 krav, povprečno po dve ali tri krave. Med 30 meščani jih je 24 imelo tudi svinje, povprečno izračunano po tri na eno hišo.

Priimki meščanov: Krojač, Gregor, Matejko iz Varaždina, lončar Matjaž, Anton Seydnater, čevljar Miklavž, mesar Tomaž, gospod Mikloš, Klement Puff, krojač Matej, Bara Krainerjeva, solnarica (prodajalka soli) Roza, Jurij, nadzornik ribnikov. Mesto Ormož je bilo po svojem prebivalstvu skozi dolga stoletja skoraj popolnoma slovensko mesto. To stanje se je začelo spreminjati ob koncu 18. stoletja z naseljevanjem nemških obrtnikov in trgovcev.²

Zapisnik ormoškega mestnega sveta iz leta 1659 je zanimiv dokaz strukture mesteca sredi 17. stoletja. Za leto 1659 je bil izvoljen za mestnega sodnika Matija Kostenjak; za mestne svetovalce so bili izvoljeni: Andrej Kikl, Adam Krabonja, Peter Zamberger, Franc Kovačič, Jurij Rudic, Matija Kajn, Tomaž Vukovič, Miha Kukovec, Andrej Valpotič, Gregor Kurič, Martin Salek in Martin Habič. Znano je, da so bili mestni svetovalci – v tako imenovanem notranjem svetu jih je bilo navadno 12 – vedno najpremožnejši in zato tudi najvplivnejši meščani. To je brez dvoma veljalo tudi za Ormož.

Posamezne službe mestne uprave so opravljali: mestni pisar je bil Jurij Rudic, četrtnika sta bila Jakob Link in Miha Breznik; cenilca Miha Kukovec in Andrej Valpotič. Gradbeni mojster je bil to

1 Aljaž Kovačič, študent Univerze v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slomškov trg 15, 2000 Maribor.

2 Anton Klasinc, Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, v: Ormož skozi stoletja, ur. Jože Curk, Maribor, 1973, str. 74–75 (dalje: Klasinc, Ormož skozi stoletja).

leto Matija Herman. Vsak, ki je bil v srednjem ali novem veku sprejet za meščana kakega mesta, je moral poleg drugih pogojev tudi priseči zvestobo mestni oblasti. Razumljivo je, da so Slovenci in Hrvati, sprejeti za meščane mesta Ormož, morali opraviti tako prisego v svojem domačem jeziku. Obrazec prisega iz 17. stoletja je zapisan okrog leta 1700 in je še danes ohranjen. V sedanjem slovenskem črkopisu se glasi:

*Jaz N. Prisežem, da jaz nijednom drugom Gospodnu niščem podložen ali pokoren biti, nigo Gospodnu Rihtarju i Ratu (svetu) Ormoškoga varaša (mesta), i njihov hasen nam dobro pomoči spravljati i varaške pravice hoču pomoči braniti, hočem njim pokoren in podložen biti i z niščem z nijednem zvenskem (zunanjim) nikakav baratag ali pajdaštvo imati; kaj bi suproti varaške pravice dostojalo, nišču govoriti, nigo koliko mi pomoči je od Božje strani, hoči ju pomoči braniti. – Tako mi Bog pomoz i Blažena devica Marija, Majka Božja, prez Anega greha i macule (madeža) Prijeta i Svi Sveteki, amen.*³

Popis prebivalstva iz leta 1723 in 1724

Dosedanje obravnave zgodnjenovoveškega mestnega prebivalstva na Slovenskem so se ukvarjale zlasti z analizo župnijskih matic in redkeje z obdelavo terezijanskega popisa prebivalcev iz leta 1754. Toda v ormoškem primeru matične knjige zaradi slabše ohranjenosti nimajo tolikšne teže, tem manj ob dejstvu, da razpolagamo z dvema popisoma prebivalcev (iz 1723 in 1724), ki skupaj predstavljata najstarejši ohranjeni popis prebivalcev katerega koli od 21 zgodovinskih mest v mejah današnje Slovenije.

Vsebinske značilnosti popisa s konca leta 1723: vsebuje samo 49 popisnih enot pa tudi vsebinsko je manj popoln, saj navaja mnogo manj osebnih imen (tako ni npr. imena niti za eno ženo gospodarja), krajevni izvor pa le pri vseh treh zetih gos-

podarjev ter pri dobri polovici poslov (54,4%) in gostačev (52,6%). Kriteriji, kdo je v popisu upošteván in kdo ne, kot že rečeno, niso povsem jasni. Manj natančen kot popis iz julija 1724 je njegov predhodnik tudi pri navajanju oseb, saj so odrasli otroci gospodarjev navedeni samo v primeru, če so že poročeni (tri hčerke z zeti, ena odrasla hčerka z otroki), drugi sorodniki pa le izjemoma (gospodarjev brat in teta). V 49 popisnih enotah je skupno popisanih samo 154 odraslih oseb (75 moških in 79 žensk), od tega 94 gospodarjev, ovdovelih gospodaric in žena gospodarjev, 9 njihovih sorodnikov, 32 poslov in 19 gostačev. Otroci so kot splošni pojem brez natančnega števila izpričani le pri 10 popisnih enotah, od tega v 9 družinah gospodarjev ter enkrat otroci gospodarjeve odrasle hčerke.⁴

Precej več dela si je popisovalec naložil z drugim popisom z dne 16. julija 1724, ki je neprimerno popolnejši, četudi ne vedno povsem dosleden. Poleg tega ni nastal celoten hkrati, ampak so ga pisale tri različne roke. Tako vsebuje osnovni, datirani popis 66 popisnih enot in se končuje z upraviteljsko hišo. Druga roka je naknadno pripisala še družino mestnega sodnika Matije Rudolfa, tretja pa družino Andreja Kelemine, ki ga po sočasni mestni davčni knjigi prepoznamo kot mestnega podanika s hišo pri Pavlovcih. Tretji zapisovalec je tako z vnosom tega *zunanjega* Ormožana dokončno zamejil območje, ki so ga prištevali k mestni ormoški naselbini. Nazadnje, najpozneje čez nekaj mesecev, so popis dopolnili še z obrobni opazkami, kdo od prebivalcev se je medtem odselil (*wekh, wökh*).

V popisu so le redke opazke o starosti ter o osebnostnih in fizičnih lastnostih. Tako je pri meščanskem sinu zapisano, da je pijanec (*vollsauffer*), med gostači pa je najti slepo beračico in staro majerico. Zadnji dve ženski sta sploh edini vsaj približno starostno opredeljeni osebi. Pri nekaterih

3 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 75–76.

4 Boris Golec, Ormož v stoletjih mestne avtonomije, Ljubljana, 2005, str. 35 (dalje: Golec, Mestna avtonomija).

drugih posredno izvemo le to, da niso več mladi, in sicer iz navedb o njihovih odraslih otrocih in enkrat iz podatka *odsluženi vojak*. Ker se prva ormoška mrliška matica začenja šele v jožefinski dobi, ni, žal, tako rekoč za nikogar moč ugotoviti, kdaj natanko je umrl in v kakšni starosti. Iz teh dveh manjkajočih podatkov bi sicer mogli ugotoviti vsaj približno starostno strukturo tistega dela Ormožanov iz leta 1724, ki se pred smrtjo niso odselili v druge župnije ali po naključju umrli drugje.⁵

Primerjava med obema popisoma, ki ju ločuje zgolj dobrega pol leta, je pokazala tudi močno diskontinuiteto prebivalstva, še posebej pri gospodarsko nesamostojnem sloju brez lastne strehe nad glavo. Če sta med koncem leta 1723 in julijem 1724 *izginili* le dve od 49 družin gospodarjev, se je, nasprotno, zamenjala dobra polovica poslov in gostačev – od skupno 51 jih v naslednjem popisu pogrešamo kar 27. Pri tem tudi za dobršen del preostalih ne vemo, ali gre pri isti hiši obakrat za iste ljudi, saj so 1723. mnogi brez imena. Med najmanj 27, ki jih torej julija 1724 ni več pri istem gospodarju, so le trije gostači zamenjali samo hišo, ostali, s kakšno redko izjemo, pa so zapustili mesto. Tako kot pri prvem popisu je tudi v popisu iz julija 1724 pritegnilo pozornost zelo majhno število otrok. Ob 25 sinovih, hčerkah in pastorki pri 15 družinah – od teh sta dva poročena in samo dva izrecno označena kot otroka (iz prvega zakona), sta v popisu z osebnim imenom po enkrat navedeni še rejenka in pastorkina hči. Otroci, vselej brez imena in le petkrat opredeljeni s številom (1–5), se omenjajo pri nadaljnjih 12 družinah, med drugim tudi pri družini, kjer je poimensko naveden še poročeni sin. Slednje vodi k sklepu, da nastopajo z osebnim imenom le odrasli otroci, torej tisti, ki so prestopili določeno starostno mejo.⁶

Zgornji sklep smo mogli potrditi s pomočjo najstarejše ohranjen krstne matične knjige. Izkazalo se

je, da so od 23 poimensko znanih sinov in hčera – vsi sicer niso bili rojeni v Ormožu – le štirje vpisani v krstno matico, ki se začenja voditi jeseni 1707, pri čemer je najmlajši julija 1724 štel slabih 13 let. Mejo, od katere dalje se mladostniki v popisu vodijo kot lastne osebe in ne zgolj kot brezimni otroci, je torej predstavljalo dopolnjeno 12. ali kvečjemu 13. leto. Tudi sicer je v tej starostni dobi, ki še ne pozna podaljšane adolescence, takšna starost pomenila prehod iz otroštva v odraslost. V ormoškem primeru pa je morda kljub nižji starosti prištet k odraslim še kateri od poslov, zlasti iz vrst 17 pastirjev in pastiric, pač zato ker se je preživljal z delom lastnih rok. Popis prebivalstva Ormoža iz leta 1724 je bil torej zasnovan kot seznam tako opredeljenih *odraslih* oseb.

Odrasli Ormožani so bili v tem popisu razdeljeni v štiri socialne skupine: 1) gospodarji in gospodarice, 2) njihovi otroci in drugi sorodniki, 3) posli s pomočniki in vajenci ter 4) gostači in želarji. Skupine so razporejene po treh delih Ormoža: Mesto, Ptujsko predmestje in Ogrsko predmestje s tremi zaselki. Brez v popisu neupoštevanih stanovalcev župnišča in frančiškanskega samostana je v Ormožu s predmestji živelo 283 odraslih oseb. Na samo mesto so pripadle dobre tri petine (172 ali 60%), kar domala ustreza deležu hiš znotraj obzidja, glede na njihovo skupno število (41 ali 60,3%).⁷

V ormoških zasebnih hišah je ob popisu leta 1724 živelo približno 380 ljudi. Če pa tem prištejemo še povečini neprokrativne prebivalce župnišča in samostana, znaša skupno število Ormožanov blizu 400.⁸

5 Golec, Mestna avtonomija, str. 35–37.

6 Golec, Mestna avtonomija, str. 37–38.

7 Golec, Mestna avtonomija, str. 37–39.

8 Golec, Mestna avtonomija, str. 46.

Jezikovna podoba mesta

Imena in priimki ter znani geografski izvor odrasle populacije Ormoža nesporno pričajo, da so Ormožani leta 1724 v vsakdanjem komuniciranju uporabljali več jezikov in narečij – od teh nekatere zgolj v družinskem okolju. V veliki večini prebivalstva je bila materinščina eden od slovenskih dialektov, največkrat v prleščini, pri čemer so eni znali tudi nemško, nekateri, rojeni v jezikovno mešanih okoljih na sicer slovenskih etničnih tleh, so nekoliko bolje ali slabše od slovenščine suvereno uporabljali še določen nemški govor, maloštevilni Ormožani tujega rodu pa so se slovensko sporazumevali različno dobro, odvisno od objektivnih in subjektivnih dejavnikov (časa priselitve, sorodnosti materinščine s prleško slovenščino, motiviranosti, individualnih sposobnosti idr.). Zlasti priseljenci iz drugih slovanskih okolij so bili pri razumevanju in učenju ormoškega lokalnega govora v določeni prednosti, pri čemer so v svojo »ormožčino« nehoti vpletali tudi elemente lastnega jezila (hrvaščine, češčine in poljščine).

Priiložnosti za uporabo lastnega jezika pa so imeli bolj malo; tako denimo v medsebojnih stikih priseljence s Češke in Moravske ali hrvaška gospodarica s svojim vajencem, če niso maloštevilni Hrvatje in Medžimurci zaradi sorodnosti kajkavščine in prleščine sploh ostajali kar pri svojem idiomu. Beneški trgovec Vrle je z bratom zagotovo govoril še beneško italijanščino ali furlanščino; za geografsko oznako Benečija se pri njem namreč prejkone skriva Furlanija, na kar opozori podatek v prvem popisu Ormožanov (1723), da je iz Furlanije izviral njegov hlapec. Ni izključeno, da je Čeh Pinter s svojo ženo s Sedmograške namesto nemščine ali poleg nje govoril madžarsko, pač glede na to, da je bil pred naselitvijo v Ormožu celih 33 let vojak in da se za ženo ne ve, katerega jezika je bila najbolj vešča. Tako so Ormožani iz leta 1724 kot celota zagotovo obvladali šest različnih

materinščin v smislu današnjih modernih jezikov, nemara pa so se pogovarjali celo v osmih in več jezikih.⁹

Od skupno 15 moških gospodarjev (25,9% vseh), ki so v Ormožu že prišli na svet, jih je kar (86,7%) nosilo slovenski priimek, eden slovensko-nemškega (*Rudolf*) in samo eden nemškega (*Poll*). Njihova osebna imena so bila nadalje skoraj v polovici primerov klicna (dva Andraža, dva Ivana, dva Hansa in Ferenc), od tega pri treh gospodarjih v predmestju in pri štirih v ožjem mestu, pri čemer je imel en Hans slovenski priimek, drugi pa je bil zgoraj omenjeni Poll. Rodbinska imena v Ormožu rojenih poročenih žensk v nasprotju s priimki moških domačinov nimajo enake izpovedne vrednosti in za tovrstne primerjave ne pridejo v poštev. Zato pa so zgovorna njihova lastna osebna imena, skoraj v polovici primerov klicna: trikrat Kata, po dvakrat Neža ter enkrat Lenka in Uršula, edino ime, ki bi bilo lahko tudi klicno nemško.¹⁰

V Ormožu, ki so ga povečini naseljevali Podravci kmečkega rodu, namreč iz leta 1724 še niso bile ustvarjene širše razmere za zamenjavo materinskega slovenskega dialekta z nemškim govorom. V tej dobi slabih izobraževalnih možnosti, ko nemščina na Slovenskem še ni globlje prodrla v meščanski sloj slovenskega izvora, se je bilo po večini podeželskim priseljencem v samem Ormožu sicer moč priučiti nemščine, vendar mestece za njeno rabo ni predstavljalo stimulatívne okolja. Komuniciranje v nemščini se je tako praviloma omejevalo na maloštevilne priseljene družine in posameznike. Kritična masa govorcev solidne nemščine je bila premajhna, da bi bila potrebna ali zaželena adaptacija priseljenih govorcev slovenščine kot materinščine na neko ormoško mestno nemščino, kaj šele da bi to pomenilo enega od pogojev za socialni vzpon in za *pomeščanje*. Tudi v javnosti – denimo na sejah mestnega sveta in mestnega sodišča,

9 Golec, Mestna avtonomija, str. 100–101.

10 Golec, Mestna avtonomija, str. 102.

še posebej pa v cerkvi – je slovenščina ohranjala daleč prevladujoče mesto, ne glede na to, da se je vse zapisalo le nemško in je v dokumentih mestnega izvora najti vsega tri slovenske zapise – pri-sežne obrazce za novosprejete meščane in mestne svetnike.

Z zelo veliko mero gotovosti lahko trdimo, da so Ormožani slovenskega rodu – izjeme potrjujejo pravilo – v vsakdanjem življenju uporabljali svoj idiom. Še več, temu so se, če so hoteli dlje časa ostati v Ormožu in neovirano komunicirati z okoljem, morali prilagoditi tudi priseljenci oz. nemško, drugače govoreči ljudje. Tista socialna kategorija, ki je poleg okolja odločala o rabi jezikov v družinskem okolju in posledično tudi v javnosti, je bil sloj gospodarjev. Ko pa je šlo za izbiro (prvega) jezika v družini oz. za materinščino otrok, so imele glavno vlogo njihove žene. Priseljenci moški gospodarji neslovenskega rodu so se prej prilagodili novim jezikovnim razmeram, posebej če so bili poročeni z žensko s slovenskega podeželja ali z domačinko iz mesta. Otroci iz takih zakonov so se v zgodnji mladosti teže naučili očetovega jezika kot, denimo, otroci nemško govorečih mater njihove materinščine. Tako je potomce nemškega priseljenca po generaciji ali dveh marsikdaj povezoval s tujim izvorom le še podedovani priimek.¹¹

Ormož je bil torej podeželsko mestece z izrazito slovensko etnično in jezikovno podobo. V času, ko je nastal popis njegovih prebivalcev, so tudi mestni organi na čelu s sodnikom in z notranjim svetom nesporno ustno poslovali slovensko, četudi so se o zahtevnejših zadevah morda med seboj pomenkovali nemško.

Ormoški mestni živelj je bil verske izobrazbe in cerkvene duhovnosti deležen samo v domačem jeziku, kar je temu jeziku v ožjem okolju nesporno dvigovalo ugled ali pa vsaj ni ustvarjalo občutka, da ga tudi tu izpodriva nemščina, katere družbe-

na funkcija je bila že povsem tako neprimerljiva s funkcijo slovenščine. Nemščino so govorili *imenitnejši* Ormožani, bila je jezik *države*, s tem ormoške mestne pisarne, gotovo je bila tudi učna vsebina in jezik v mestni ter v t. i. zakotnih šolah (četudi morda ne v celoti), nadalje je za Ormožane pomenila nujno sredstvo komunikacije z zunanjim – neslovenskim svetom, ne nazadnje pa je veljala za prvi jezik vseh sosednjih štajerskih mest in v domači deželi za jezik vseh vrst svetne *gospode*.¹²

V terezijanskem katastru deželnega arhiva v Gradcu je ohranjen tudi popis prebivalcev Ormoža iz leta 1749, torej približno dvesto let po popisu iz leta 1542. Ormož ima tega leta 71 hiš. Od teh jih je 17 v predmestju pred ptujskimi vrati, 43 v samem mestu, 4 v predmestju pred ogrskimi vrati in sedem drugje zunaj mesta. Tudi takrat je Ormož izrazito obrtniško mestece. V mestu je 9 različnih obrti, v katerih dela in s tem preživlja družine 45 samostojnih obrtnih mojstrov, združenih v obrtniške skupnosti ali cehe. Zanimiv je pregled obrti po številnosti obrtnikov, ki opravljajo določeno obrt. Najmočnejše so zastopane čevljarstva, usnjarstva, mesarska in tkalska obrt. To so stroke, katerih izdelki so potrebni ne le meščanom, temveč tudi podeželskim prebivalcem. Širok krog odjemalcev je povzročil, da so obrtniki te vrste dobro uspevali. Zato se je tudi večalo na eni strani število obrtnikov teh vrst v mestu, na drugi strani pa število šušmarjev ali štererjev (*die Störer*) na deželi. Ormož je imel v tem času pet čevljarjev, po štiri mesarje, tkalce in usnjarje, po tri kovače, krojače, lončarje, mizarje in tesarje, po dva ključavničarja, peka in sodarja ter po enega jermenarja, kolarja, krznarja, padarja, steklarja, vrtnarja in zidarja.¹³

12 Golec, Mestne avtonomije, str. 111–113.

13 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 76.

11 Golec, Mestna avtonomija, str. 103–104.

Gospodarji Ormoža

V drugi polovici 15. stoletja je bil Ormož (mesto in grad) z zemljiško posestvijo v vzhodnih Slovenskih goricah v lasti plemiške rodbine Schaumberg. Ana, sestra Friderika, zadnjega gospoda Ptujskega, je bila poročena z grofom Schaumbergom, ko je po letu 1438 podedovala grad in mesto z mitnino, sodiščem ter gornjim in s spodnjim uradom. Grofje Schaumbergi so leta 1486 po dolgem obotavljanju končno izročili za doto svoji sestri Barbari, poročeni z grofom Dujmom Frankopanom, gospostvo in mesto Ormož.

Že naslednje leto (1487) so mesto in grad zasedle najemniške čete cesarja Friderika. Morale so ga po krajšem času sicer zapustiti, toda ob odhodu je vojska mesto požgala. S seboj je odpeljala ujetega mladega Mihaela Frankopana, sina grofice Frankopanske, roj. Schaumberg. Tedaj je obupana mati zaprosila ogrskega kralja Matijo, naj ji reši in odkupi sina. V zameno mu je ponudila grad in mesto Ormož. Ko ji je kralj izpolnil prošnjo, mu je oboje tudi izročila. Kralj Matija je podelil leta 1489 gospostvo Ormož z mestom in gradom ogrskemu stotniku Jakobu Zeklu, sposobnemu in vplivnemu poveljniku in svetovalcu, tedaj tudi poveljniku Ptuja in Radgone.

V začetku leta 1490 je bil Jakob Zekel, častihlepen ogrski častnik in plemič ter novi zemljiški gospod Ormoža in Borla, v središču pomembnih vojaških in političnih dogodkov. S pooblastilom ogrskega kralja Matije je vodil pogajanja s cesarjem Friderikom za sklenitev miru. Še preden so bila pogajanja končana, je kralj Matija umrl. Tedaj je Jakob Zekel prestopil na stran cesarja Friderika, mu prisegel zvestobo, ponemčil svoje ime in se trajno naselil v Ormožu. Plačilo za novo *zvestobo* seveda ni izostalo.

Z listino, izdano 25. julija 1490 v Linzu, je podelil Jakobu Zeklu mesto in grad Ormož (*die stat und Geschloss Frydaw*) z vsemi zemljišči proti plačilu

24.000 goldinarjev (gld), ki jih je Zekel vedno zadolženemu cesarju izplačal. Jakob Zekel se je kot novi gospodar Ormoža kar dobro izkazal. Mestu je priznal njegovo samoupravo in skušal dvigniti obrt in trgovino ter skušal zaceliti rane, ki so jih bili Ormožu in njegovemu zaledju povzročili turški napadi in dolgotrajna vojna med cesarjem Friderikom in kraljem Matijo. Pri novem cesarju Maksimilijanu je pridobil za mesto Ormož dva nova letna sejma, ki naj bi zopet dvignila gospodarstvo in blaginjo težko preizkušenegega mesteca ob Dravi. Umrl je leta 1504. Pokopali so ga v cerkvi frančiškanskega samostana v Ormožu, ki ga je leta 1495 sam ustanovil.¹⁴

Naslovnica

14 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 65–70.

Jakobov mlajši sin Luka, ki je Ormož podedoval, je širil posest svoje rodbine zlasti z dvojno ženitvijo. Odraščal je v Ormožu, v družbi matere Marjete, imensko neznanega brata in sester Marjete, Elizabete in Suzane.¹⁵

Mati Marjeta je želela končati dolgoletni posestni spor z grofi Schaumberškimi glede ormoške posesti in je prosila vladarja Maksimilijana I., naj prizna Jakobovo oporoko. Deželni knez ji je ustregel 17. marca 1506, s čimer je oporoka postala pravnomočna, skrbniki pa so lahko začeli postopek izpolnjevanja Jakobovih določil. Naslednjega leta (1507), po maju, je deželni knez vpeljal Luko kot zakonitega dediča. Luka je dobil naslednje pomembnejše posesti na slovenskem Štajerskem v last, v dedni fevd ali v zajem ob prevzemu dediščine:

- mesto, grad in gospostvo Ormož s pripadajočimi posestmi z deželskim sodiščem in mitnino;
- grad in gospostvo Borl s pridruženo graščino Zavrč s tamkajšnjima dvema deželskima sodiščema in mitnino;
- trg, dvor in posest Središče;
- dvore in pripadajočo posest s pertinencami na desnem bregu Drave pri Ptujju od Brega do širše okolice Vidma in Podlehnikaja;
- gradiče, kurije in posesti v okviru deželnoknežjih in salzburških dednih fevdov;
- nepremičnine v mestu Ptuj.¹⁶

Kot izkušen vojak in vojskovodja je bil dragocena opora cesarju Ferdinandu v boju proti Turkom in pri organizaciji obrambe Slavonije in Hrvatske. Zeklovo razmerje do Ormoža lepo osvetljuje izvirna pergamentna listina z dne 25. julija 1570 s svo-jeročnim podpisom Luke Zekla. S to listino podel-

juje sodniku in svetovalcu mesta Ormoža in vsej občini proti plačilu svojo hišo z dvorom in vrtom, imenovano *kamnita hiša* – meščanske hiše so bile tedaj še večinoma lesene – z namenom, da jo bo mesto uporabljalo za mestno hišo ali rotovž. Luka Zekel je ustanovil v Ormožu tudi špital za siromašne in osirotele meščane.¹⁷

Sredi 20. let se je oženil s Katarino pl. Meinburg, poroka pa naj bi mu prinesla večjo vsoto denarja ter dvorce in posest na Hrvaškem in Ogrskem. V zakonu sta se jima rodili hčerki Katarina in Helena ter 1530. leta prvorojeni sin Jakob. Toda Katarina je 1538. leta umrla, drugič se je Luka poročil s Katarino pl. Imbresi/Imbrimović iz Krapine, ki mu je leta 1540 rodila še sina Mihaela.¹⁸

S svojo oporoko je leta 1573 obvezal svoja sinova in dediča Mihaela in Jakoba, da bosta tudi onadva vzdrževala vsak po štiri osebe, kakor je delal to doslej on. Mihael, sin Luke Zekla iz drugega zakona, je podedoval Ormož in se poročil z bogato Elizabeto Pögl, hčerko barona Pögla iz Reifensteina pri Judenburgu na Gornjem Štajerskem. Mihael je bil pravo nasprotje svojega očeta; nemiren, nestalen, zapravljiv, do podložnikov nestrpen in trdosrčen, pravi primer neusmiljenega in nasilnega graščaka. Zaradi lahkomišelnega in potratnega življenja se je zadolževal in začel prodajati manjše in večje dele svoje zemljiške posesti in tako izgubljal dohodke. Žena mu je hotela pomagati iz dolgov s tem, da je leta 1589 prodala grad Reifenstein, ki ga je bila prejela za doto. Tudi to ni zaleglo. Dolgovi so naraščali, upniki pa so zasegali posestvo za posestvom. Okrog leta 1603, ko je Mihael umrl, je bila gosposčina Ormož skoraj v celoti zasežena in v rokah številnih upnikov. Nekaj desetletij pozneje so Zeklovi kot štajerska plemiška rodbina izumrli.¹⁹

15 Andrej Hozjan, Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574), v: Ormož skozi stoletja V (Prva knjiga), ur. Marija Hernja Masten, Ormož, 2005, str. 229 (dalje: Hozjan, Vojak na krajini).

16 Hozjan, Vojak na krajini, str. 240–241.

17 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 70.

18 Hozjan, Vojak na krajini, str. 231.

19 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 70–71.

*Nagrobnik družine Zekel, vzidan v severno steno kapele župnijske cerkve sv. Jakoba v Ormožu.*²⁰

Leta 1598 je grof Jurij Rupert Herberstein kupil od Mihaela in Elizabete Zekel še nezastavljeno zemljiško posest z gradom in mestom Ormož. Ko je s plačilom dolgov različnim Zeklovim upnikom pridobil še večino ostale zastavljene posesti, je vse skupaj kot gosposčino Ormož že 20. marca 1604 prodal za 57.800 gld ogrskemu plemenitašu Ladislavu Pethöju de Hethés, ki je postal novi zemljiški gospod kmečkim podložnikom ormoškega okraja in tudi gospod mesta Ormož. Za prve in za

druge je nastopilo novo obdobje; obdobje nemirov, krivic in stiske, odpora in zakonitega boja proti storjenim krivicam, boja za stare pravice. Novi fevdalni gospodar je uvedel spremembe, ki so boljše prizadele kmečke podložnike in meščane.

Podložniki gosposčine Ormož so se pritožili deželnemu glavarju v Gradcu zaradi čezmerne in neznosne robote (tlake). Prišli so tudi z drugimi pritožbami. Vse to jim hoče vsiliti novi lastnik v nasprotju s starimi navadami in obveznostmi. Ladislav Pethö je ugovarjal pritožbam in zahteval, da je treba sestaviti imenski seznam vseh podložnikov, ki se pritožujejo, s točno navedbo tožbene zadeve. Nepristranska komisija, ki naj jo imenujeta obe stranki, naj nato razsodi vsak posamičen primer. Nato je od okrog 300 podložnikov 156 podložnikov v svojem imenu pisno navedlo svoje pritožbe. Komisija se je sestala in strnila vse pritožbe v tri točke: tlaka, srenjski svet (gmajna) v Šalovcih, telesne in denarne kazni. Podložniki priznavajo ročno tlako, pritožujejo se zoper vozno tlako, ki jo morajo opravljati tudi zunaj dežele, srenjski svet jim je graščak odvezel, za denarne in telesne kazni zahtevajo povračilo in odškodnino.

Na vse tri točke obtožnice je Pethö pripravil obširen odgovor, ki bi bil v čast dobremu pravnemu zastopniku. Iz poznejših sporov in pravnih videti, da so podložniki v tej pravdi glede tlake izgubili. Sprejeti so morali, da jo bodo opravljali po tri dni v tednu. Povračil za denarne in telesne kazni graščak ni hotel priznati. Jeseni leta 1617 je umrl. Bil je trd gospodar svojim podložnikom, spreten diplomat v pogajanjih in pravnih z njimi. V obsežni oporoki je določil gosposčino Ormož z gradom in mestom Ormož za dediščino mlajšemu sinu Štefanu. V oporoki je tudi razglasil zemljiško posest Ormož za fidejkomisno posest, ki je ni mogoče prodati, podeduje pa jo vedno moška vrsta v rodbini.²¹

²⁰ Nevenka Korpič, Ormoško pokopališče – sveto območje kulturne dediščine, Ormož, 2007, str. 14.

²¹ Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 78–81.

Tudi po letu 1641, ko je mladi Štefan Pethö prevzel upravo gosposčine in gradu, se ni poleglo nezadovoljstvo podložnikov in meščanov. Mladega graščaka označujejo zgodovinarji za vihravega in lahkomiselnega človeka, ki se je rad vdajal *sladkemu življenju*. Za gospodarstvo se ni kaj dosti brigal, za svoje razsipno življenje je potreboval denar, ki ga je izvlekel od podložnikov in celo od meščanov. Konec leta 1655 je Štefan Pethö zbolel in napravil oporoko, v kateri je izrazil željo, da ga pokopljejo v rodbinski grobnici v cerkvi frančiškanskega samostana v Ormožu. Za dediča je postavil mladoletnega sina Franca Adama, za varuha svojo ženo Ano Marijo, rojeno Khonski. Spomladi leta 1657 je umrl.²²

Kruci

Mladi baron Franc Anton Pethö se ob vdoru krucev v Ormož v prvih dneh februarja 1704 ni posebno izkazal. Grad in mesto je prepustil na milost in nemilost ogrskim upornikom in njihovim zaveznikom Središčanom ter okoliškim kmetom in z ženo zbežal na varno na Ptuj. Kruci so mesto in grad temeljiti izropali in deželo požgali. Ko je nevarnost minila, se je mladi baron vrnil. Skrbno je popisal in ocenil nastalo škodo in napravil dolg seznam za posamezne vrste izropanega blaga. Škodo, ki so jo kruci povzročili mestu Ormož, so tudi popisali in skušali doseči vsaj odpis nekajletnega davka.

Cenitev iz leta 1707 je dala naslednje ugotovitve: oškodovanih je bilo 42 meščanov; požganih je bilo 8 hiš v mestu in pet v predmestjih. Odpeljali so pet konj in 20 krav ter pet telet. Odvzeta in uničena je bila velika količina vina in žita. Vsa storjena škoda, ki je znašala pri posameznih oškodovancih po 10, 30, 100 in 250 do 600 gld, je bila ocenjena na visoko vsoto 4.556 gld. Za odpis davka, ki jim ga je bila odobrila deželna oblast, so se morali Ormožani dolga leta pravdati s svojo graščakinjo, vdovo Marijo Elizabeto Pethö. Šele leta 1719 je končno prišlo do poravnave.²³

Po letu 1745 je postala lastnica ormoškega gradu in zemljiškega gospostva ter tudi mesta Ormoža plemiška rodbina Königsacker. Tej rodbini, ki je šele pred nedavnim dobila plemstvo, so bile razmere slovenskega podeželja tuje, slovenski jezik nerazumljiv. Zato se ni čuditi, da novi lastniki niso imeli razumevanja tudi za stare pravice mesta Ormoža, ki so si ga hoteli popolnoma podrediti. Grof Jožef Königsacker je že leta 1754 sestavil dolgo pritožbo okrožnemu glavarju v Mariboru in predlagal, naj odstavi mestnega sodnika Janeza Vizjaka ter kaznuje uporne ormoške meščane in postavi drugega sodnika.²⁴

Deželski sodnik Janez Menhart je 6. maja izrekel naslednjo sodbo:

1. *Mestni sodnik Vizjak je odstavljen.*
2. *Mestnemu pisarju gospostvo odpusti njegove prestopke.*
3. *Za začasnega sodnika je imenovan meščan Anton Lučnik, ki bo opravljal službo do izvolitve novega mestnega sodnika.*
4. *Graščak odpusti kazen meščanom Filipu Koklu in Janezu Kigerju, ki sta se šla v Gradec pritožit in sta tam v gostilni Pri Florijanu hudo krivično govorila proti graščaku ter bila zaradi tega obsojena na tri dni zapora v meščanskem stolpu.*
5. *V raznih spornih zadevah se sklene glede dimnikov naslednje: meščani bodo skrbeli za dimnike, ki so zidani ali leseni; graščak pa bo dal siromašnim meščanom opeko in apno za zidanje dimnikov, za katere pa je obvezno čiščenje.²⁵*

22 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 83–85.

23 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 86.

24 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 91–92.

25 Klasinc, Ormož skozi stoletja, str. 92.

Ključne besede

Ormož, meščani, popis prebivalstva, gospodarji, Jakob Zekel, kruci.

Literatura

- Boris Golec: Ormož v stoletjih mestne avtonomije, ZRC SAZU, Ljubljana, 2005.
- Andrej Hozjan: Vojak na krajini. Prispevek k biografiji Luke Kövendi Székelyja/Zekela, barona ormoškega (1500–1574), v: Ormož skozi stoletja V (Prva knjiga), ur. Marija Hernja Masten, Občina Ormož, Ormož, 2005.
- Anton Klasinc: Ormož skozi stoletja v luči arhivskih virov, v: Ormož skozi stoletja, ur. Jože Curk, Založba Obzorja, Maribor, 1973.
- Nevenka Korpič: Ormoško pokopališče – sveto območje kulturne dediščine, Muzej, Ormož, Ormož, 2007.

Povzetek

Mesto Ormož si je izoblikovalo svojo samoupravo že v 14. stoletju in je sodilo v skupino zasebnih mest, ki so jim bili gospodarji zemljiški gospodje tistega gospostva, na katerega ozemlju je mesto bilo. Kakor vsa mesta na Štajerskem je bil tudi Ormož mesto obrtnikov, ki so se preživljali z delom svojih rok in prodajali svoje izdelke okoličanom vsak dan v svojih delavnicah in na tedenskih in letnih sejnih. Obenem pa so se ti meščani vsaj nekoliko ukvarjali tudi s kmetijstvom. Precej meščanov je imelo vinograde v bližnji ali daljni okolici Ormoža. Od pridelka so dajali vinsko desetino fevdnemu gospodarju vinogradniški zemljišč.

V Ormožu razpolagamo z dvema popisoma prebivalstva (iz 1723. in 1724. leta), ki predstavljata najstarejši ohranjeni popis prebivalcev katerega koli od 21 zgodovinskih mest v mejah današnje Slovenije. Primerjava med obema popisoma je pokazala močno diskontinuiteto prebivalstva, še posebej pri gospodarsko nesamostojnem sloju brez lastne strehe nad glavo. Imena in priimki ter znani geografski izvor odrasle populacije Ormoža nesporno pričajo, da so Ormožani leta 1724 v vsakdanjem komuniciranju uporabljali več jezikov in narečij, od teh nekatere zgolj v družinskem okolju. V veliki večini prebivalstva je bila materinščina eden od slovenskih dialektov, v glavnem prleščina, pri čemer so eni znali tudi nemško. Maloštevilni Ormožani tujega rodu so se slovensko sporazumevali različno dobro, odvisno od objektivnih in subjektivnih dejavnikov.

V 15. stoletju je bil Ormož z zemljiško posestjo v lasti plemiške rodbine Schaumberg, nakar so bile podeljene stotniku Jakobu Zeklu. Jakobov mlajši sin Luka, ki je podedoval Ormož, je širil posest svoje rodbine zlasti z dvojno ženitvijo. Z listino, podpisano leta 1570, je podelil sodniku mesta Ormoža in vsej občini proti plačilu svojo hišo z dvorom in vrtom, da jo bo mesto uporabljalo za mestno hišo ali rotovž. Oženil se je s Katarino pl. Meinburg, ki

mu je rodila tri otroke, poroka pa naj bi mu prinesla večjo vsoto denarja ter dvorce in posest na Hrvaškem in Ogrskem. Po ženini smrti leta 1538 se je ponovno poročil s Katarino pl. Imbresi/Imbrimović iz Krapine, ki mu je leta 1540 rodila četrtega otroka. Mihael, sin Luke Zekla iz drugega zakona, je podedoval Ormož in se poročil z bogato Elizabeto Pögl. Mihael je bil pravo nasprotje svojega očeta; nemiren, nestalen, zapravljiv, do podložnikov nestrpen in trdosrčen, pravi primer neusmiljenega in nasilnega graščaka. Zaradi lahkomiselnega in potratnega življenja se je zadolževal in začel prodajati manjše in večje dele svoje zemljiške posesti in dohodkov. Dolgovi so naraščali, upniki pa so zasegali posestvo za posestvom. Leta 1598 je grof Jurij Rupert Herberstein kupil od Mihaela in Elizabete Zekel še nezastavljeno zemljiško posest z gradom in mestom Ormožem. Gospoščino Ormož je prodal leta 1604 ogrskemu plemenitašu Ladislavu Pethöju de Hethésu, ki je postal novi gospod mesta Ormož.

Ladislav je umrl leta 1617 in posest zapustil sinu Štefanu. V oporoki je tudi razglasil zemljiško posest Ormož za fidejkomisno posest, ki je ni mogoče prodati, podeduje pa jo vedno moška vrsta v rodbini. Leta 1657 je Štefan umrl. Njegov sin baron Franc Anton Pethö se ob vdoru krucev v Ormož v prvih dneh februarja 1704 ni posebno izkazal. Prepustil je grad in mesto na milost in nemilost ogrskim upornikom in njihovim zaveznikom Središčanom ter okoliškim kmetom in z ženo zbežal na varno na Ptuj. Kruci so mesto in grad temeljiti izropali in deželo požgali.